

В. Л. Харитонов (Харків)

Деякі міркування щодо вдосконалення курсу «Політична історія України»

У вузах республіки широко впроваджується викладання курсу «Політична історія України». У ряді вищих навчальних закладів читаються спецкурси з цього предмета. Новий курс переживає період свого становлення і потребує систематичного вдосконалення. Автор даної замітки прагне зосередити увагу на деяких питаннях викладання цього курсу. Приступаючи до читання нового предмета, викладачу необхідно звернути увагу насамперед на рівень його викладання. Справа в тому, що студенти — вчорашні учні, які в середній школі вивчали досить об'ємний курс історії України, переважна частина якого припадає на кінець XIX—XX ст. Крім того, учні-абітурієнти у гуманітарних вузах здають вступні іспити з української історії. В світлі цього очевидно, що студентам мають бути запропоновані нові форми і методи читання курсу «Політична історія України». Обов'язковою умовою вузівського викладання нового курсу має стати глибоке узагальнення історичного матеріалу. В. О. Ключевський небезпідставно констатував: у середній школі слід говорити, «що це було», а у вищій — «що це означало» (Ключевський В. О. Сочинения.— М., 1959.— Т. 8.— С. 262).

Якщо не слідувати цій рекомендації, то викладача чекає втрата прихильності студентів до себе, а у методологічному відношенні його курс буде сповзати до фактографічності. А це не тільки суперечить елементарним завданням вищої школи, а й докорінно розходиться із сучасним підходом в історичній науці — підвищенням теоретичності історичного знання. Баченню сучасного історика дедалі більше відповідає не фактологічна, а соціологізована історія. Зрозуміло, мова не йде про «вигнання» фактів з курсу, а про розумну пропорцію між фактами та їх теоретичним узагальненням. Фактографічні знання мають подаватися на різних поверхах історичної думки.

Відправна передумова курсу — підвищувати рівень узагальнення — з необхідністю веде до включення в курс «Політична історія України» елементів всесвітньої історії. В XX ст., особливо після закінчення другої світової війни, стало аксіомою: не може бути історії однієї країни. Хід світового процесу у наш час непереборно впливає на внутрішній розвиток практично кожної країни світу і багато в чому визначає її майбутнє. Це, звичайно, було і раніше. А Тойнбі, створюючи концепцію історії Великобританії, відмовлявся пояснити її без врахування реформації в Європі та історії Скандинавії. Йому належить таке досить повчальне твердження: «Діючі сили не є національними, але виникають з більш загальних причин. Взяті в своєму чистому національному прояві, вони не можуть бути правильно зрозумілі, і тому їх необхідно розглядати в масштабах усього (світового.— В. Х.) суспільства» (Тойнбі А. Постижение истории.— М., 1991.— С. 25). Сьогодні, в епоху бурхливих темпів світової історії, історична доля кожної країни повинна вписуватися в загальний хід світового розвитку.

В світлі сказаного курс «Політична історія України» суттєво збагатився б, якби до нього ввійшов, наприклад, такий фрагмент (на 30—40 хв.) — «Основні тенденції світового розвитку між двома світовими

війнами». Ще більший інтерес для розуміння історичних перспектив незалежної України мав би зважений аналіз сучасного світового історичного досвіду в таких сферах, як економіка, демократія, політика. Історичний шлях України має відображатись у контексті світової історії. Цілком виправдана погодженість курсу з характерними рисами всесвітньої історії не лише новітньої, а й досить віддаленої.

Глибокі за змістом фрагменти всесвітньої історії особливо бажані в технічних вузах, де не читаються курси загальної історії. Та і в гуманітарних вищих навчальних закладах факти із загальної історії будуть підвищувати теоретичний рівень курсу, сприяти його масштабності, фундаментальності.

Другим важливим аспектом викладання курсу «Політична історія України» є органічний його зв'язок з історією Росії та колишнього СРСР. Розвиток історичного процесу в Україні, за винятком небагатьох років, відбувався під безпосереднім впливом Російської держави, частиною якої була Україна. Політичні й економічні проблеми загальноросійського масштабу певною мірою знаходили відображення на українській землі, в економічному житті, суспільному русі. В результаті цього вивчення історії України ХХ ст. неможливе без тих чи інших екскурсів в історію Росії чи колишнього СРСР. Так, особливості соціально-економічного розвитку України на початку ХХ ст. були визначені великими політичними подіями — трьома російськими революціями, економічний розвиток — специфікою економічного зростання Росії. Здавалося, Кронштадт далеко віддалений від України. Але Кронштадтський заколот 1921 р. виявився не тільки поворотним у політичній історії України, а й став передумовою переходу до нової економічної політики. Кронштадт став трагедією сотень українців — учасників заколоту, а українець Петриченко був лідером повстання. Розвиток подій в Україні в епоху сталінізму невіддільний від причин і наслідків сталінізму в масштабі колишнього СРСР і т. д. Здається, неправі ті історики, які, слідуючи кон'юнктурним віянням, прагнуть українську історію ізолювати від російської. Це антиісторично. Так, ідея незалежності України, її державності прокладала собі шлях у складних, суперечливих умовах, у рамках держави, яка протистояла цій ідеї. Але така історична реальність. Історичні долі Росії (СРСР) й України опинилися спільними. Тому нині минуле України з вичерпною повнотою і науковою об'єктивністю можна пояснити тільки в контексті історичної спільності імперії та одного з його найбільших регіонів.

Курс «Політична історія України» покликаний відобразити ряд нових підходів у сучасній історичній науці. Спинимось на одному з них.

У радянській історіографії в основному відображались події, в той час як справжня історія є історія людей. Наше традиційне мислення замикалося на класовому підході. Це призводило до того, що історичний процес відображався майже виключно як зіткнення матеріалізованих соціальних сил. Був відсутній такий важливий вимір історичного аналізу, як людська свідомість. Адже ж людина не лише відображає світ, а й творить його. Таким чином, людська свідомість — одна із складових історичного процесу. Цей розділ історичної науки підвищує місце в ній соціальної психології, психоаналізу, припускає всебічне дослідження глибин людського виміру. Якоюсь мірою це повернення назад до Канта, в ученні якого панував ідеальний бік земного буття.

Новий підхід розширює можливості вивчення такої важливої проблеми курсу, як формування національної самосвідомості українського народу, закономірностей та особливостей цього процесу. Візьмемо проблему історичного вибору, який є не лише виявом об'єктивних закономірностей, а і складної гри свідомих сил, носієм якого виступає людська свідомість. Таким чином, вивчення поворотних етапів української історії неможливе без всеохоплюючого аналізу суб'єктивних

(свідомих) сил розвитку. Новий підхід передбачає приділення уваги до явищ культури. Що таке сучасний авангардизм? У чому особливість українського авангарду? Мова не йде про характеристику форм авангардизму. Для історика важливо з'ясувати, яка суспільна свідомість стоїть за цим явищем, у чому особливості соціальної психології сучасної людини. Це має стати частиною історичної науки. Таким чином, вимогою часу є: не лише історія подій, а й історія людей — реальних учасників процесу — в їх самосвідомості.

Нарешті, останнє. Ми стоїмо перед завданням подолання модальності нашого мислення. Це — спадщина марксизму (а також й інших минулих учень). Суть його — в тому, що відображення історії ведеться під кутом зору того, чого б хотілося, а не реалій раціонального, прагматичного віку. Іншими словами, бажане подається за дійсне. В цьому знаходить відображення і деяка наша політизованість. Тим часом наукова об'єктивність курсу «Політична історія України» прямо залежить від деполітизованості історичного процесу.